

комполітів. У поетичному мовленні колористичний елемент вживається як у прямому значенні, характеризуючи зовнішній вигляд різних предметів і явищ навколишньої дійсності, так і в переносному, метафоричному значенні. Нейтралізуючи семантику кольору, складні прикметники набувають символічного змісту.

Структурно-семантична класифікація складних слів на позначення кольору, створена за семантичним принципом, відбиває специфіку творення кольороназв, які регулярно вживаються в поетичній мові.

Запропонована класифікація свідчить про те, що українському поетичному слововживанню властиві різні типи поєднання семантики основ, які входять до складу складних слів на позначення кольору. Це слова першого та другого ряду, слова, які ми зараховуємо до групи кольоронайменувань, відтінки кольорів, слова індивідуально-авторського сприйняття та інші.

Лексико-семантична група складних кольороназв сучасної української мови є відкритою системою і може доповнюватися новими назвами.

¹Плющ М.Я. Словотворення та його вивчення в школі. - К., 1969. - С. 69. ²Сучасна українська літературна мова : Підручник за ред. М.Я. Плющ. - К., 1994. - С. 158. ³Пустовіт Л.О. Поетичний словник Бориса Олійника // УМЛШ. - 1989. - С. 56. ⁴Потебня А. Из записок по русской грамматике. - М., 1958. - Т. 1. - С. 131. ⁵Словник епітетів української мови // За ред. Л.О. Пустовіт. - К., 1998. - 431 с. ⁶Тут і далі цитуємо за названим словником.

Сухолитка О.І., асп.

СТИЛЕТВОРЧІ МОЖЛИВОСТІ ЕПІТЕТІВ СИНІЙ, БЛАКИТНИЙ, ГОЛУБИЙ В ПРОЗІ В. ШЕВЧУКА

“Коли епітет б’є стрілою у
саму щонайглибшу суть...”
М.Т. Рильський

У художній прозі епітет покликаний виділяти характерні риси об’єктів образного мислення, точніше передавати думку, надавати

мові емоційності. Художні означення описують, увиразнюють, оцінюють словесне зображення. Вони допомагають розвивати мовне чуття, привертають увагу до традиційного і новаторського у мовотворенні¹.

Епітет, за влучним висловом Л.Озерова², один із основних засобів поетичної економії, доведеної до однієї одиниці - слова. Він показує міру розуміння того чи іншого художнього явища, природи речей, душі людини.

Образно-художній опис реалій навколишнього світу збагачується використанням кольористичної лексики. Це епітети на позначення реального кольору та емоційно-оцінні художні означення з метафоричним та символічним змістом. Мова прози В.Шевчука вирізняється неповторністю епітетів другої групи, які в художніх творах створюють яскраві образи, набувають нових асоціацій та неповторного естетичного змісту.

У центрі стилетворчої системи письменника перебувають частовживані лексеми “синій”, “голубий”, “блакитний”.

Назви кольорів відзначаються давністю свого походження. Говорячи про слово “синій” О.Г. Преображенський³ зазначає, що воно утворене від тієї ж основи, що й “сяяти”. Праслов'янське *sinь зводиться до індоевропейського кореня, що поєднував у собі протилежні значення - “світло” і “тінь”.

Різне семантичне наповнення епітета *синій* виявляється в індивідуально-авторському моделюванні картини світу. Це художнє означення є виразним компонентом образних замальовок, які створюються за допомогою різних тропів. Наприклад, розгорнутий метафоричний комплекс: “Довкола гуляв **синій** вітер і наспівував їм тоненьку пісню, плутаючись у їхньому волоссі й одежі”⁴ (109); персоніфікація: “Мале вогня, дивно схоже на лісового перелесника, який застряг на гостряку каганця і ніяк не міг вирвати з щілини свої взуті в **сині** чобітки ноженята” (442); порівняння: “З-за хвіртки повитягалися цікаві обличчя, довго спостерігаючи за двома **синіми** в **синіх**, як настрій меланхолійного тепла, сутінках димками” (439); перефрази: “**Вечори** доходять і до нього, бо, коли **синя рука** натискує на шибки, ліс затихає” (379), “Міг годинами лежати на тих каменях, поринаючи в **синій безмір**, де, як вважають старі люди, знаходять собі притулок людські душі, - в **царство казки й гармонії**” (60).

“**Сині** хвилі” - епітетне словосполучення, яким В.Шевчук назвав одне із своїх оповідань. Вони першими вітають повернення

українського солдата із холоду та снігових заметів: “**Сині** хвилі світанку пливли звідусіль прохолодними вологими струменями”. Наступні речення допомагають зрозуміти, яке лексичне наповнення має синій колір у цьому контексті: “І я зупинився, відчуваючи, як засльозилися очі. Стало важко ковтати повітря, а воно було густе і знайоме, з півзабутими, та на диво рідними запахами”. “**Сині** хвилі затоплювали перон, і цегляний вокзал, і вулицю, що тягнулася від нього” (366). Поява кольорового відчуття у подібному контексті - явище новаторське, індивідуально-авторське.

Повторюючись у новому контекстному оточенні художнє означення “сині хвилі” набуває додаткових відтінків, посилюючи змістовно-емоційне звучання найсуттєвіших моментів у сюжеті. Сформовані уявлення викликають нові асоціації: “**Сині хвилі тиші** хлюпотіли безшумними приливами, а я повільно простував вологим рипливим піском і намагався зберегти в собі їхній безповоротний ритм” (369), “Ще й досі не розумів ні своєї затримки тут, у цьому незнайомому місті, ні цих **синіх хвиль осені**, що безперервно накочувались на мене” (369), “**Сині хвилі осені** щільніше огорнули мене” (370), “**Сині хвилі** коливались у просторі, немов живі” (371).

Синього кольору у творах В.Шевчука цигарковий дим: “Запалив, пихнувши **синьою** хвилею, і вийшов на хідник” (88), “Батько підморгував дочці і випускав угору **синю** хмарку, і вони розуміли з батьком, що дим від люльки така марниця порівняно з тими хмарами, що наповзли на цілу землю” (79).

Завдяки використанню епітета *синій* посилюється яскравість, картинність зображення. Набувають незвичайної образності негативні характеристики: “Простягнув худу випечену руку, і світло падало на неї й освітлювало **сині** старечі нігті” (341), “А бабуся розливала молоко. **Синювате і драглисте**, воно світилося під сонцем, і собака голосно гавкав на це молоко, доки не зважився і не почав злизувати” (373), “Рекс голосно залящав, стрибаючи біля великої **синьої** калюжі” (про молоко) (383). Тонким ліризмом характеризуються авторські вирази про світ природи: “І над садами протягуються **сині** пасма весняного диму” (355), “Ранок здався йому **синім** птахом, сонце зуміло обійти стіни, завісу дерев та дротів і зупинилось якраз у горішній шибі” (327), “Спливав **синій** вечір, м’яко плівся сутінок: клався на бузок і городи, хати і паркани” (437).

Персонаж повісті “Голуби над дзвіницею”, мріючи, уявляє химерну картину. Епітет у реченні вживається у першому випадку -

на позначення природної реалії - неба, а в другому - він метафорично наповнений: “Он вона, та картина: хмарка, осяяна сонцем, на якій стоять дорожній телевізор, намет і лежать вони втрюх: тато, мама і він... Вони можуть пливати по **синьому небесному просторі**, злившись із ним і переливаючись у нього, дихати **синіми міражами**, а, повернувшись на свою хмарку, дихати міражами, що їх являє телевізор” (107).

Епітети - кольороназви підсилюють емоційно-оцінні і художньо-зображальні якості мови. Збагачують поняття, яке характеризують. Інтерес представляє індивідуально-авторська манера створення кольористичних відтінків, які залежно від контексту викликають позитивні асоціації: “Було добре: плавав **синюватий** морок, грубка м’яко вигрівала спину, а за вікнами ярилась непогода” (335), “Повний місяць умироворено лив на землю **синювате** світло” (213), “Вона й була янголом - тоненька й крихітна, - Халимончук бачив її крізь болючі повіки: довгі прозорі пальці світилися **синюватим** холодком, серед білого обличчя несподівано свіжо займалися очі...” (328), а також негативні: “Орест придивився до свого підлеглого: маленький чоловічок з черевцем і **синюватими** губами, мабуть, хворий на серце” (136), “Юра лежить проти телевізора, за вікном тільки-но відшуміла злива; мама сідає на стілець, її обличчя заливається **синюватим** світлом; з вікон сочиться світло інше - післягрозове, сірувате й тримке, і в поєднанні цих відтінків усе стає землисто-зеленаве” (203).

Образне сприйняття світу природи віддзеркалюється у своєрідному використанні словесних барв: “Воно (небо - О.С.) лежало майже на обличчі, **яскраво-синій**, аж **сліпучий** клапоть, що обрізувався, наче море, берегом купчастої хмари” (460), “Річка стелилася внизу **темно-синьою** стрічкою, по якій плив буксирчик з величезною баржею і блиски від їхніх вогнів тремтіли у воді” (81).

Творчою уявою письменника позначений образ тиші, при зображенні якого автор використовує стилістично забарвлені художні означення: “Вітру врешті не було. Так само, як не було і людей, але лише порожній пішохід, на якому він хотів зустріти її. І не було навіть листя, яке вітер так одноманітно і швидко змітав у кювети, а лише **тиша з зелено-синіми очима...**” (69), “Вже згубилися вогники шибок, натомість напливла нерушна і вистигла **синьо-біла тиша**” (356).

Характеристика позамовних реалій у творах В. Шевчука здійснюється епітетами, вираженими різними граматичними структурами. Найбільш продуктивним є використання епітета на позначення синього кольору, вираженого прикметником: “Хай вічною буде ця схожа на замок броварня, і ця бабуся з її козою, і ця **синя** бинда річки, що глибоко пролягла між двома рядами сіруватих горбів” (409), “Обличчя в нього пом’якшало, а **попелясто-сині** очі ніжно засвітилися” (157). Менш частотними, але стилістично виразними є епітети, виражені прислівниками: “Густо і **синьо** стигло повітря, і, мов білі ведмеді громадилися сопки” (356), “Він сидів за столом і дослухався до тиші, яка **синьо** точилася з-за вікна від снігу й завмерлого спокою” (85), “Неон **синьо** палав на блідому тлі стіни, собор даремне намагався вистрибнути своїми суздальськими банями вище п’ятиповерхового сусіда...” (327), а також дієприкметниками: “Від цих м’ячів я пішов у божий світ, як мріяв завжди, - величезною людиною, що помахує кульками кленів або ж забиває їх глибоко в небо, **синіюче**, як пречисті очі самого бога” (321).

Характерним для образно-художньої системи письменника є вживання епітетів - синонімів “голубий”, “блакитний”. Етимологічний словник української мови⁵ вказує, що назва кольору *голубий* походить від значення “такий (на колір), як голуб”, пов’язаного з синім полиском пір’я на шиї голуба, а блакитний означає блискучий⁶.

Частотність цих стилем пов’язана з особливостями відтворення світу, центральні образи якого безпосередньо асоціюються з голубою барвою. Найчастіше епітет *голубий* сполучається з лексемою “небо”: “Віктор плював на долоні, задоволено беручи до рук заступа; пахла земля, як може пахнути тільки весною, над ними цвіло **неймовірно голубе** небо, гілля яблунь смугувало те небо чорними зигзагами, і воно від того здавалося ще **голубіше...**” (105), “Гладив футляр апарата і поглядав у вікно, де між вазонами яснів шматок **голубого** неба” (142), “Я довго йду по велотрековій стрічці, намагаючись не звалитись убік, а коли звалююсь, несподівано бачу над собою круглий згорток неба. На ньому немає хмар, немає ні сонця, ні місяця, сама лише матерія: **голуба, сяюча рівним чистим** тоном, необ’ємна, без початку і кінця, - в ній тоне моя ще не оформлена думка, і я завмираю, впираючись руками в підвіконня” (392).

У художньому творі загальнономовні вживання набувають особливих властивостей. Найвіддаленіші мовні засоби можуть зближуватися, формуюючи певний художній образ. Яскравим прикладом цього є стилістично виразні контекстуальні синоніми “святий”, “чистий” до лексеми “голубий”: “Ранок **голубий**, аж **святий**” (376), “День був сонячний. Серед **голубого** моря, тремтливого від своєї чистоти, стояло не менш **чисте** сонце” (330).

Вживання кольороназви “голубий” у певних контекстах є уособленням романтичних прагнень людини до гармонії, поривання до омріяного майбутнього: “Хтозна-чому, може, передчував цей момент, коли треба буде повернутися, аби вловити секрет того великого спокою, який несе нам дитинство, золотого сонячного спокою, в якому стільки впевненості й **голубого** світла” (327), “... я бачив тоді передвч якись дуже далекі країни, гарячий пісок і пальми, а може, й океан, **голубий**, як батькові очі, коли він збирався на чергові гостини до того дому” (453).

Кольористичні означення з метафоричним змістом створюють ліричний тон оповіді: “Краса не повернеться, як не повернеться безхмарний час **голубої** юності” (416), “Я взяв ціпок і пустився в мандри по тій пустелі. Гарячій, несамовитій, хвилюючій пустелі. І там, де ступали мої ноги, спалахували **голубі** сліди моєї юності” (407), “Дружинині очі збільшилися, поширилися, а тоді хлюпнули на нього хвилию **голубої** ніжності” (461).

Стилістична виразність творів В.Шевчука виявляється в індивідуально-авторських порівняннях, метафорах, до складу яких входить епітет *голубий*: “Дим віявся над Віктором, як **голубий** біль, і в Ліни Іванівни кілька разів тьохнуло серце” (92), “Десна поблискувала **голубою** сталлю” (370).

Завдяки використанню перефразів посилюється експресивність зображення. Наприклад, голубими квітами, голубим сонцем, блакитним мерхотом автор називає електричні лампочки: “Світло спалахнуло. Ліворуч і праворуч від нього засвітилося по величезному **голубому сонцю**” (49), “Зелені хвилі котилися через зелені опуклості скла, а в шибках цвіли **голубі квіти** рано засвіченого світла...” (399), “Мав настати урочистий момент, коли весь Київ одночасно спалахне неонам, зарухається швидше й пристрасніше потоне в **блакитному мерхоті**, що розтечеться по ньому світлими доріжками трас” (49).

Кольорова гармонія, що панує в художніх замальовках, породжує відчуття легкості, бадьорості, життєрадісності: “... річка підпливала аж під хату, ранками тремтів над водою рідкий **блакитний** туманець - старий любив уїжджати в нього човном; думав він про затоплені верші й про рибу, яка срібليсто обстукує лозові боки, коли верша підіймається нагору. З неї стікає **блакитна** вода, краплі грають у першому сонячному промінні й дзвінко лопотять об непорушне плесо; ... такі ранки віщували добрий настрій, добрий день і добрий успіх у рибальстві” (427).

Голубі барви надають свіжості авторському виразу і ніби розсувають простір, роблять його повітряним і безмежним. У ньому блукають персонажі, згадуючи дитячі фантазії: “Піде по землі добрий чоловік, в якого ніхто не кине каменем, збере бджіл, тварин та людей і розповість їм **голубу** казку. Такі вони були, ті дитячі химери, і спливали поступово, як спливають з неба хмари. Він любив лягати горілиць і дивитися на них. Дивний спокій жив у тих **блакитних** просвітах і в отих чудиськах: темних насподі і блискучо-білих угорі” (127).

Синонімічний ряд кольороназв, що збагачує змістове наповнення лексеми “неба”, є одним із засобів досягнення стилістичної виразності мови: “Він дивився у вікно: там, угорі, сяє клаптик неба з важкими купчастими хмарами - просвіти між тими хмарами **ясно-голубі**” (93), “Віктор збирався викласти з усією докладністю, однак Ліна Іванівна його не слухала: очі в неї повилися весняним димом - земля вже підсихала, дзвінко щебетали синиці, а над землею було напнуте **сліпучо-голубе** небо” (101), “Йому знову уявилося, як ідуть вони з велетнем запруженою вулицею, над ними цвіте **блискучо-голубе** небо, а на душі в нього так тепло і лагідно” (185), “Дивився, як поважно пропливають **ніжно-голубою синявою** товсті, ситі хмари, як повільно сіється крізь них сонце, і відчував, що на душу кладеться велика таємниця...” (60-61), “Воно (вікно - О.С.) було заправлене чистою фіранкою, а в горішню шибку зазірало **блакитно-чисте, аж юне, небо**” (469).

Кольорова гармонія, що панує в художніх творах, надає їм емоційного забарвлення. Темні барви породжують сум, а блакитні - створюють відчуття легкості, бадьорості. Залежно від задуму автор будує колорит у мажорному чи мінорному плані, осмислюючи дійсність, перепускаючи конкретно – образні уявлення крізь призму власного бачення.

Джерелом мовної виразності мовостилю В.Шевчука є використання кольористичних епітетів, що ніколи не виступали тлом, на якому розгортаються події. Навпаки, кожен позначений світовідчуттям самого автора. “Письменник бачить світ крізь призму синього кольору, який опоетизовує найменшу дрібничку буття, виражає емоційне захоплення світом”⁷.

¹Бибик С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови. - К.: Довіра, 1998. – С. 5. ²Озеров Л. Ода епітету // Вопросы литературы. - 1972, № 4 – С. 138. ³Преображенский О.Г. Этимологический словарь русского языка. - М., 1959, т. II – С. 287. ⁴Тут і далі цитуємо за: Шевчук В.О. Барви осіннього саду: Повісті, оповідання. - К.: Дніпро, 1986, у дужках зазначаючи сторінку. ⁵Етимологічний словник української мови. В 7-и томах. – К.: Наукова думка, 1982, т. I. – С. 556. ⁶Етимологічний словник української мови. – С. 205. ⁷Ставицька Л. “Тебе ніколи не мучила даль?” // Культура слова. - Вип.45. - 1994. – С.24.

Кузьменко Г.І., асп.

ОМОНИМІЯ ЯК ЯВИЩЕ ТА ЇЇ СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО “МАРУСЯ ЧУРАЙ”

Роман у віршах Ліни Костенко “Маруся Чурай” є історичним, бо в ньому розповідається про далекі часи, коли люди, їх побут, звичаї, характер мислення, суттєво відрізнялися від сучасного способу життя. Тому, щоб передати особливості тогочасного побуту і світогляду читачеві, Л.Костенко довелося провести значну дослідницьку роботу, зокрема і з погляду історії мови, аби якомога точніше відобразити у романі Україну XVII ст.

Жанр історичного роману потребує епічних форм зображення. Але жанрова специфіка роману Л.Костенко полягає у тому, що він написаний віршованою мовою, яка передбачає у кожному слові, фразі, фрагменті великої інформативної насиченості. Така щільна поетична мова має різні ідіостилістичні особливості, зокрема і прийоми стилізації розмовної мови на Полтавщині XVII ст. Можливо, імітація стилю ділового письма (судових протоколів) та говірок не така вже й достеменна, але головним авторським завданням як художника слова було передати тогочасний мовний колорит, атмосферу зображуваної доби. Наше завдання – розглянути